

tudott életre kelteni, de konkrét élményszerűség hiánya miatt a túlfűtött indulatiság sokszor a csúcsponton megfőtt, kifulladt, elvont alpátosszá színtelenedett. Ezt érezzük a Beloiannisz-költemény utóhangjában is.

A Csillag szépirodalmi anyagának más jellegű problémáira hívja fel a figyelmet Örkény István regényrészlete. Elhamarkodott dolog volna egy regényről első megjelent részlete alapján végleges ítéletet formálni, annyi talán megjegyezhető mégis, hogy az író a mai értelmiség erkölcsi alapjainak keresésében a reformkori progresszív polgári-ságig nyúl vissza, onnan eredeztetve a jelen értelmiségének erkölcsi tartását. Nem a témát illeti ez az észrevétel, — hiszen a témáról csak elismeréssel lehet szólni —, hanem azt az írói szemléletet, amely ezen a réven túlnagyítja Bónis alakját. — Gyárfás Miklósnak a Rosenberg-házaspárról írt

színdarabjában a dramaturgiai megoldás látszik vitathatónak.

Hézagos összefoglalásunkból is kitetszik, hogy a Csillag legkevésbé sem közömbös jelenség, ellenkezőleg: mai irodalmi életünk fókuszaként magabagyújtó egy forradalmi korszak jellegentősebb motívumait. Az 1953-as évfolyam sümmezata izgalmas dokumentuma felszabadulás utáni irodalmunk egyik legérdekesebb fejezetének. Egy sereg kibontakozó új tendencia szemtanúi voltunk, míg végiglapoztuk az 1953-as esztendő tiz füzetét.

Ezek a sok széppel biztató csírák azonban a merészebb elvi kezdeményezés éltető levegőjét áhították. A Csillagnak derekas részt kell vállalnia az új helyzet tisztázásából, munkája enélkül mindig csak félmunka marad.

Beládi Miklós

MIKSZÁTH KÁLMÁN: A FEKETE VÁROS

Mikszáth Kálmán válogatott művei, Szépirodalmi Könyvkiadó. Bp. 1953, Sajtó alá rendezte Rubinyi Mózes. Illusztrálta: Szántó Piroska.

Mikszáth utolsó művét, nagyigényű történeti regényét, 1908 okt. 18-án kezdte közölni a Vasárnapi Ujság, a legutolsó igen terjedelmes közlemény 1910 jan. 2-án jelent meg, a folytatások 1909 január—februárjában az író betegsége miatt szüneteltek. Valószínű tehát, hogy Mikszáth ezt a művét is hosszú időn keresztül alakította ki, és a szöveg szinte csak folytatásról folytatásra nyerte végső alakját. Minthogy a nagy író a regény első közlése után néhány hónapra, május 28-án meghalt, s az irodalmi kritika azonnal Mikszáthegész életművének felmérésével került szembe, a regény méltatása, behatóbb elemzése elmaradt. Könyvalakban való megjelenése után, 1911-ben, Sebestyén Károly röviden szólott róla *Regények és regényírók* c. tanulmányában (Magyar Figyelő, 1911, II. 159—162), s Rákosi Viktor életművével és Tormay Cecília *Emberek a kövek között* c. regényével együtt ismertette. Azóta minden összefoglaló Mikszáth-monográfia szól róla, Király István elemzésének terjedelmét és mélységét azonban egyik sem éri el.

Mikszáth szemmel látható becsvágygal készítette és beható történeti tanulmányokra építette *A fekete város*-t, a jelen kiadás utószavában Rubinyi Mózes helyesen emeli ki azt az inspiráló hatást, amelyet történészekből álló baráti köre, főleg Takács Sándor és Horánszky Lajos, gyakorolt rá. Érdeklődési irányuk nemcsak a mélyebb értelmű függetlenségi politika vonalán esett egybe (bár Horánszky éppúgy szabadelvű párti,

majd munkapárti képviselő volt, mint Mikszáth), hanem bizonyos mértékig az anekdotikus történelemszemlélet vonalán is. Ez utóbbi megállapítás főleg Takács Sándorra vonatkozik, akinek egész munkássága apró, sokszor kuriózum jellegű adatok gyűjtéséből és mesteri értelmezéséből, a XVI—XVII. század végvári világának novellisztikus rajzából áll, s erős Bécs-ellenes pátosz fűti át. Horánszky Lajos 1907-ben Bacsfányi-életrajzot jelentet meg, s benne igen nagy teret enged a »felségárlási« per tárgyalásának. Úgy érezzük, hogy mindennek van némi szerepe *A fekete város* szabadságharcos eszmei vonatkozásainak kialakulásában, de abban is, hogy a regény nagyszabású koncepciója ellenére sem tud igazán kiszabadulni a Mikszáth számára oly kedves anekdotikus szerkesztés ölelő karjaiból. Quendel apó háreme vagy a Gyurgyik-keresztelő »kunststückjei« az eszmei mondanivaló semimő interpretációjával nem indokolhatók, s szórakoztató érdekességek maradnak csupán. Az anekdóta Mikszáth egyik nagy erőssége, de egyben művészi korlátja is.

Mikszáth egyébként *A fekete város*-ban áll legközelebb az igazi nagy történeti regényhez: a korszak megválasztása kitűnő, a nagy nemzeti szabadságharc éltető levegője átmelegíti a történetet, amely sajnos, mégsem tud a kuruc kor nagy regényévé lenni. Senki Mikszáthnál élesebben nem látja az idegen abszolutizmus vasmarkában vergődő nemzet kiátástalan helyzetét, a nemzeti

szabadságharc szükségét és szépségét, a regény mégis megreked az anekdóta vonalán, mert Görgey Pál és Lőcse város perc anekdóta, ha nagyszabású és tragikus csattanóval végződő anekdóta is. Király István úgy véli, hogy ez a központi anekdóta a kor nagy történelmi eseményeitől távoleső nemesipolgári jelentéktelenség művészi kifejezése, a Rákóczi-szabadságharcban csak félszívvel és osztályérdekeitől korlátozottan részvevő nemességnek és a szűklátókörű, kapzsi, idegen polgárságnak kritikája. Ha ez valóban helytálló, akkor az anekdóta tipikus, és jól kifejezi a Rákóczi-kor lényegét. Ehhez azonban az kellene, hogy az író makacs következetességgel mindent erre az alapeszmére vonatkoztasson, mint például Stendhal a *Chartreuse de Parme*-ban, s minden alakjában, minden epizódban ezt a nemesi-polgári jelentéktelenséget mutassa be. A *fekete város* minden olvasója tudja, hogy ez távolról sincs így. Egy percig nem állítjuk, hogy Mikszáth regényében nincs nyoma a kritikának, különösen a polgárság irányában, de az is kétségtelen, hogy mind Görgey, mind Fabricius alakja szinte heroikus vonások hordozói, mindenesetre az író rokonszenvét nagy mértékben bírják.

És itt van magyarázataink Achilles-sarka: a nemesség iránt érzett rokonszenv. Futtában megjegyezhetjük, hogy Fabriciusban is azok a vonások vonzóak, amelyek őt, a polgárt, szinte nemessé teszik: bátorsága, elvhűsége, gavallérsága, gazdag érzelmi élete, az anyagiak iránti közömbössége, mindaz tehát, ami Fabriciusot oly élesen ellentétbe állítja a Nustkorbok és Mostelek polgári kicsinyességével, a garastól korlátozott várospolitikájával. Igen jellemző Mikszáth felfogására, hogy Görgeyt nem Nustkorb, hanem csupán a hozzá csaknem hasonló Fabricius képes legyőzni. A regényben megrajzolt nemesség pedig nem a *Gavallérok* és *A Noszty fiú* gentryje. Ez a nemesség a Thököly-kor szabadságharcosaiból vagy ezek fiaiból áll, a Bónis Ferencék és Szepesy Pálok nemzedéke ez, s legigazabb képviselőjében, Görgey Jánosban, még a regény lapjain is történetformáló. Mikszáth még élete legvégén, *A Noszty-fiú* megsemmisítő kritikája után is nosztalgias vágyódással fordul a nemesi múltba, s azt nem egy tekintetben különböngnek látja saját koránál: »A régi magyar urak még másképp fogták fel az igazságszolgáltatást. Nem könyvekben lapoztak, mikor az igazságot keresték, hanem azoknak az életviszonyaiban, akik az igazságért hozzájuk fordultak... A bírói székben rendszerint egy-patya patriarcha ült, egy mérlegelő bölcs, egy hatalmas úr, és nem a paragrafusok rabszolgája. A törvény különben is gyaló volt, a kiszolgáltatói ellenben józanészű tekintélyek, hát miért kellett volna a gyaló

törvényt mindenképp respektálni? Azelőtt a bírák voltak jobbak, mint a törvények, tehát a bírák ítélték, nem a király ő felsége, hanem az ő saját nevükben, a saját eszükből. Azóta úgy látszik, a törvények jobbak a bíráknál és minden megváltozott.« (191. l.). Vagy egy másik idézet: »A magyar nemesség nem volt exkluzív intézmény. Nem Isten csodája, hogy még áll hazánk, mint a poeta éneklí, hanem ennek az intézménynek egyszerű következménye. Jól kigondolták ezt az ősapák, Isten nyugosztálja őket a haló porukban. Ahol egy kis erő mutatkozott, akár értelmi, akár vagyoni erő, azt mindjárt fölshippantotta a nemesség. Akinek sok esze volt, vagy sok pénze, azt bevették az alkotmány sáncái közé. Kívül csak az erőtlenség maradt.« (199. l.). Érdemes volna tüzetesen végiglemezni, mennyi jovialis együttérzés árad a Görgöre begyülekező nemesség szorakozásainak rajzából (200—203. l.). Ezek után az idézetek után nem tudunk egészen egyetérteni Király István megállapításával: »Itt az osztályt övező hamis történelmi dicsfényt kezdte oszlatni. Ábrázolta a nagy igazságot: akadtak történelemformáló nagyok a múlt nemes urai közt, de az osztály maga sohasem volt történelmi.« (198. l.). A megállapítás utolsó mondata tökéletesen igaz, ez az osztály sohasem volt történelmi, de Mikszáth annak érezte és mutatta be. Az írónak a nemesség iránt érzett egészen Jókai-szerű rokonérzése még a labanc Eszterházyra is kiterjed: »Jómájú, rokonszenves öreg úr, valóságos inkarnációja a paraszt észnek, mely azonban mindenféle modern ismeretekkel van megpatkolva. Amellett nagy úr, de nem dölyfös, egy kissé erőszakos, de nem igazságtalan, szeszélyes, de mindig okos.« (356. l.). Az meg, ahogyan a jellemtelen Bibókot az árulásért kifizeti — egy zacskó arannyal, egy kályhafűtői kinevezéssel s huszonnégy bottal — a legkurucabb olvasó rokonszenvét is megnyeri a palatinus számára: »A nemesember nem szokott ládákat fölfeszíteni és kályhalyukakban spionkodni.« (360. l.). Nem kétséges, hogy Mikszáth a magyar nemességet gyakorta Jókai optikájával látja »történelmi osztálynak«, de annak látja.

Megerősíti ezt az állításunkat a Görgey Pálról adott nagyszabású jellemrajz is. Alakjának megalkotásában sehol sem látom azt a »szikkadt gúnnyú tárgyilagosságot« (Király István i. m. 201. l.), amellyel Mikszáth — állítólag — a nemesek és polgárok helyi-érdekű harcait követte. Egészen bizonyos, hogy Mikszáth megveti a kiegyezés korának élősdívé züllött gentry figuráit, a »se hús, se hal« polgárságot, érezet is ebből igen sokat Bibók vagy Nustkorb alakjában, de Görgey Pált együttérző odaadással festi. »A vármegye legjobb feje« dührohamai ellenére is gyengéd lélek, akít a siron túl is tartó szere-

lem fűz elhalt feleségéhez, méltányos és becsületes ember, s a nemzeti ügy mellé is inkább kiábrándult, keserű világnézete miatt nem áll oda, nem pedig magyar érzés hiánya miatt. Kuruc vendégei és az utókor irodalomkritikája által is cinikusnak minősített híres mondása: »Aki a népért sír, utóljára szeme se marad« (220. l.). inkább azt jelenti, hogy tudja ő: van a népnek sírni valója elég, de őt keserű élettapasztalatai nem teszik alkalmassá a nép gyógyítójának szerepére. Ott van János bátyja, akit ő is szeplőtlen jellemnek, »nagy orakulumnak« tart! Görgey Pál Mikszáth rajzában imponáló alak, s nem hiszem, hogy lenne *A fekele város*-nak olyan olvasója, aki a regény végén ne sajnálná a szepesi alispán tragikus sorsát. Ha Mikszáth el akarná ítélni a nemesség történeti múltját, ezt legjobban Görgey alakjának bemutatásával tehetné. Úgy érezzük, hogy Sebestyén Károly ügyesen ragadja meg a mű alapeszméjét, amikor így ír: »... az oligarcha nemesség ... gondtalanul, a maga hatalmától megmámorosodva, törvényt nem ismerve, lesüllyed az emberölésig és még a legjobbakban is — aminő Görgey Pál alispán — torz és ártalmas vonásokkal terhelt. Mi a vég? A polgárság következetes és kitartó akarata rettentő diadalt ül a nemesség hanyag és vigyázatlan közömbösségén.« (ld. hely 162. l.) Torz és ártalmas vonásokat Mikszáth valóban rajzol Görgey Pál portréjára is, de egészében véve, mint osztálya képviselőjét értékes embernek mutatja be.

Ismeretes, hogy Mikszáth regényének forrása Görgey István egy családtörténeti tanulmánya volt (Századok, 1904). Meggyőződésünk, hogy nemcsak tárgyat és apró adatokat kapott innen, hanem a koncepciót, az eszmei mondanivalót is befolyásolta bizonyos mértékben. A tanulmány végén Görgey István (polgári foglalkozása szerint közjegyző) azon aggódik, hogy a családi múlt dicsősége megronthatja fiatal rokonainak jellemét. »Aggódalmamat azonban — írja — eloszlatja, amit egy jó barátom levelében olvasok: »Nem az a veszélyes, amit a német *Ahnens-tolz*-nak nevez; hanem a modern nagyzás, élvhajászat, munkaiszony és renyhéségből megalkotott *gentry-erkölcs*. Ez az, mi tönkreteszi régi családjainkat. Őseink is büszkék voltak familiájukra. De ennek volt etikai értéke és alapja. Mert aki öröklött nevére s ennek becsületére tart, az nem könnyen vetemedik aljasságra. Ezt tartották a régiek. De amellett egyszerűek, vagyonukhoz viszonyítva takarékosak és állapotjuk szerint munkások voltak, s ezen erkölcsük s egyéni sülkü által megtartották tőkevagyonukat és meg-megújították helyöket a társadalomban, míg utódjaik *köznemese*k-ből többrészt gentryk lettek (de azért még nem *gentlemanek* is) és egyéb eléggé ismeretes hibáik

segítségével kellett, hogy tönkre menjenek.« (ld. h. 160. l.). Jó lenne tudni, ki volt Görgey Istvánnak ez a barátja, lehet, hogy az erős kritikának évtelenségbe burkolása írói fogás csupán Görgey részéről. Annyit minden figyelmes olvasó lát, hogy Mikszáthnak a magyar nemességről alkotott nézetével pontosan megegyezik: dicséret a múltnak, éles erkölcsi megrovás a gentryvé züllött jelen számára. Nézetünk szerint ezt tükrözi *A fekele város* is.

Hogy a múltnak mennyire ez a nemesi szemlélete tartja hatalmában Mikszáthot, arra jó példa Esze Tamás alakjának rajza. A tarpai parasztcvezért, akit még brigadéros korában is kigúnyoltak vagy lenéztek a nagyúri és középnemes főtisztek, »Esze úrnak«, »tekintetes úrnak«, sőt »Tomy úrnak« emlegetik a regény lapjain (219, 226. l.), Mikszáth Görgey Jánoshoz hasonló, csak szangvinikusabb úriembert formál belőle (1703-ban!), akivel alig mer kiállni a birokra szólított parasztlégény. Esze Tamásnak történelmileg hiteles arcképéből egyetlen vonás sincs a Mikszáth-rajzolta alakon, holott az Thaly Kálmán munkái révén századunk elején eléggé ismeretes volt. Őszintén meg kell vallanunk, nem tudjuk, mi vitte Mikszáthot e feltűnő anakronizmusba.

Fabricius alakja művészi jelentőségében nem mérkőzhet Görgeyével, a regényben hosszú ideig inkább epizód-figura, szerelmes trubadúr, mikor a hatalom kezébe kerül, akkor is fontosabb számára, hogy Rozália szerelméről megbizonyosodjék, s Görgeyn állott bosszújában sem mutatkozik magasabb eszmei tudatosság, mint azt Király István helyesen kifejti.

Elemzésünkben arra akartunk rámutatni, hogy Mikszáth a jelenből való minden kiábrándulása és *A Noszty fiú* keserű kritikája után is bizonyos patriarchális dicsfényben látja a nemesi múltat. Nem tudjuk egészen magunkévá tenni azt a nézetet, hogy a kiábrándult Mikszáth a történelem köntöskében bírálja a hazug jelent, és a Katánghyáról rántja le a leplet őseik emberileg törpe világának bemutatásával.

A regény csodálatos művészi értékeiről ezúttal ne essék szó. Király István Mikszáth-elemzése után az olvasónak nem sok gondot okoz, hogy a sajátos mikszáthi művészet jegyeit ebben a regényben is megkeresse. Az egész mű a stílusremekelésnek olyan foka, amellyel Mikszáth önmagát múlta fölül. A magyar elmesség, az igazi *esprit* sehol sem csillog oly finoman, sehol sem oly hajlékony, mint ebben a prózában. Legyen elég egyetlen példa:

»Azonban olyasfélét is suttogtak némelyek, ... hogy amikor az est palástja ráborul a görgői kastélyra, gyakran látni libbenő árnyakat a falakon s hallani szoknyasuhogást

az elhagyott folyosókon... A puritán erkölcsű Görgey-család szűkebb köreiben méltó bosszúságot keltettek az ilyen szárnra eresztett pletykák a *vademberről*, csak a jó humorú Görgey János, Pál jóval idősebb testvérátja üttötte el tréfával:

— Nem hiszem ugyan, de ha teszi se bűn. Tíz esztendeje már, hogy a szegény Karolina meghalt. Hiszen nincsen fából s ha abból volna, se fejtá egyetlen sír fölött. Különben még az is kidől tíz év alatt. És végén kinek mi köze hozzá? Az ember úgy szaporítja a jobbágyait, ahogy lehet.

Ezért a szóért aztán jól hátbavágta János urat a felesége, Jánoki Mária, de a sógor dolga ezzel lekerült a fekete tábláról... « Ahány mondat, annyi ötlet, s mennyire jellemző a magyar úr cinikus fölényére, amellyel az efféle *ius primae noctis*-ügyeket még legjobbjai is (akik maguk nem tették) kezelték és kezelik Mikszáth korában is.

A vallási dolgokban szkeptikus vagy fölényesen mosolygó böles ebben a regényben is számtalan helyen megmutatkozik. A fehér hótakarón védtelenül maradó nyulacsák ügyében így elméskedik: »Hát az isteni törvények nemcsak idelent szegnek meg, hanem már *ott fenn* kezdődik az ignorálásuk?»

— A kegyetlenséggel vádolt Nustkorbot így védi Mostel uram, a városi tanács ideiglenes elnöke: »Aztán pedig azt kell venni, hogy mi itt a várost képviseljük és nem az Istent...« — Roppant mulatságos Rafanidesz tiszteletes úr prédikációjának szatírizálása, aki a Lőcsét ért szerencsétlenséget azonnal alkalmul használja ki, hogy Sodomáról és Gomoráról mennydörögjön.

Annál különösebb, hogy ez a páratlan stílusérzék az archaizálásban azonnal megbotlik. A regénybe több levél van beiktatva, de mindegyikben akad néhány feltűnő zökkenő »... némi-nemű dologban van keveredésem Varga uramnál, erdőmesternél, ki lakik vala a szabadkai erdőben.« (250. l.). Az élő beszéd szépségeinek nagy mestere a történeti stílus megteremtésében nem vetekehet Móricz Zsigmond *Erdély*-ének korszerűen hiteles, mégsem bántóan ódon nyelvvel.

Néhány szót kell még szólnunk a sajtó alá rendezés munkájáról. A szöveg a Vasárnapi Újságban megjelent első kiadásé, néhány félreértést, apróbb hibát a kiadó helyesbít. Munkája e téren kifogástalan. A kötethez elég részletes magyarázó szótár készült. Ezekről a magyarázatokról Veres Péter egy ízben már szigorú, de igazságos bírálattal mondott az Irodalmi Újság hasábjain. (Ott a *Kis-írók* magyarázatainak pongyolaságáról esett szó). Több filológiai elmélyedés, figyelmesebb kutató munka, az olvasó nagyobb megbecsülése szükséges helyes elkészítésük-

höz, mint amennyit a szerzők rendszeren rászánnak. A *feleke város* jegyzetanyaga a jók közé tartozik, mégis meg kell állapítanunk néhány hiányosságát. Magyarázatlanul maradt *assinelli* (helyesen *asinelli*, apró halfajta), *tsalmot* (helyesebben írva *csalmot* v. *csemelet*, szőrrel átszőtt atlaszszövet), *barátgaras* (ígért, de soha meg nem adott jószág), *csepesz* (takaró, fejfedő; egyébként székely tájszó), *érsekes ember* (kevély, rátartó), *sintelt ösvény* (kitaposott; a sinleszt igéből), *grisli* (apró pénz, nyilván a gríz-dara szóból), *kollár* (bognár, kerékgyártó), *arkánium* (titok, titkos szer). — A *progolát* (444. l.), tulajdonképpen *porgolát* vagy *porgolád* olasz eredetű (v. ö. *pergola* = *lugas*) régi és ritka magyar szó, jelentése: vesszőből vagy sövényből font kapu. A Magyar Oklevélszótár és a Magyar Tájszótár ismeri. (L. Takács Sándor: *Porgolád*-kapu MNY. 1905. 413. l.). — Nem egy esetben a magyarázónak meg kellene egy kissé korrigálnia Mikszáthot, aki például a *tarcolánt*, forrását félreírte, valami hitvány szövettajtának tartotta, holott a legdrágább és legnehezebb selyem volt, amint az Radvánszky Béla ismert művéből (Magyar családélet és háztartás a 16—17. században, Bp. 1896.) könnyen megállapítható. Egyébként ennek a szónak a magyarázata is hiányzik, sőt a szövegben sajtóhibával *tarlocán*-nak szerepel. — A *pixidarius* magyarázatoként a következőt olvassuk: »a székely neméseknek harmadik osztálya, a gyalogosok vagy darabontok.« Ez persze magában igaz, csak azt nem tudjuk, hogy a gyalog-székelyek mit keresnek Lőcsén. A szó — mint köztudomású — *puskást* jelent. Ilyen volt a székely darabont, de ilyen volt a lőcsei hajdú is, mert *pixidá*-val (önémet *die Büchse*) szolgált. Az *olajkár* (és nem *olajkáros*!) magyarázatul nem elég ennyi: »vándor olajkereskedő«. A régi magyar élet e jellegzetes alakjai orvoságárusok voltak s nagyon keresettek lévén, igen nagy utakat tettek meg, mint Mikszáth is mondja. Magyary-Kossa Gyula orvostörténeti művei sűrűn emlegetik őket. — A *fürmender* magyarázata nem pontos. Mint a szó eredete (ném. *Vormünder*) is mutatja, afféle *tribunus plebis* volt, magyar városokban nevezték *szószólónak* is. Mindezek persze apróságok, de Mikszáth klasszikus szövege megérdemli a tudományos odaadást.

Még valamit az illusztrációkról. Szántó Piroska képei általában finomak és ügyesek, de nem értjük egészen, miért kell a szatirikus céltatol groteszk eszközökkel, bizonyos gyermekes technikával megteremteni. Az alakok csaknem minden képen bábjátékgfiguráknak tetszenek, s az 504. lap után lévő kép (Görgeyt kivégzésre viszik) ellenállhatatlanul kómikus benyomást tesz. Nem hiszem, hogy ez megfelelné az író szándékának. Az illusztrálás

hasonlít a műfordításhoz, a művésznek az író talmácsolnia kell, nem pedig korunk szempontjai szerint szatirizálnia. Persze ez

felfogás dolga: a jelen sorok írója *A fekete várost* nem érzi szatírának.

Bán Imre

MÓRICZ ZSIGMOND: ELBESZÉLÉSEK III. (1916—1919)

(Móricz Zsigmond Összegyűjtött. Művei) Sajtó alá rendezte: Illés Endre. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1953.

A Szépirodalmi Könyvkiadó eddig három kötetben adta ki Móricz Zsigmond időrendben összegyűjtött elbeszéléseit 1919-ig. Ezek a vastkos kötetek és a sorozat immár nagyjából felmérhető arányai újra Móricz hatalmas epikai termékenységére hívják fel figyelmünket. A tizes években három-négy év elbeszélés- és novellatermése már meg is tölt egy-egy jókora kötetet. Pedig ez nem is teljes anyag: az »összegyűjtött művek« sorozata átmenetet, afféle esztétikai közép-arányost jelent a *válogatott* és az *összes művek* gyűjteménye között. De így is — ilyen széles keretű válogatási elv mellett is — hány remek kisepikai alkotást találunk egy-egy kötetben!

A sorozat kronologikus rendje nyomán az elbeszélések egymásutánjában az író fejlődésének vonala is felfedezhető, hol élesen, szinte grafikonon ábrázolható következetességgel, másutt bizonytalanabban, elmosódottabban. Az első kötet elbeszéléseinek időrendje (1900—1912) az előbbi változatot képviseli, különösen 1908—1909-ig világosan kirajzolódik az író fejlődésének útja. Az első kötet elbeszéléseinek sora arról a valóban drámai erejű küzdelemtől tesz tanúságot, amit Móricz saját hangjának megtalálásáért az új mondanivalók kifejezésére alkalmas írói ábrázolásmód kialakításáért folytatott. Az 1908 előtt írt elbeszélések legtöbbje a Mikszáth-írások derűs-anekdotikus hangulatát idézik ott is, ahol filológiailag kimutatható Mikszáth-hatásról nem is beszélhetünk. Jókai hatalmas példája is egyre nyomja még a fiatal Móriczot. Jókai hatását különösen néhány korai írásában érezni, legfeltűnőbbben a *Borura derű* c. elbeszélésében. De maga vallja, hogy Jókai fogta le a kezét egészen a *Hét krajcár*ig. Persze az írói fejlődés útján nem olyan mechanikus következetességgel váltják egymást az állomások, mint egy menetrendben. 1903-ban például megírja *Az atyafiság* c. elbeszélését, amely már a későbbi, fejlettebb és gazdagabb Móricz-írások szemléletét és ábrázolásmódját igéri. Jóllehet ezt a novellát még sok szál fűzi a bátorító példához, Tolnai Lajos írásaihoz. Az író révbeérését sem lehet egyértelműen csak a *Hét krajcár*hoz kötni, noha Móricz is a

Hét krajcárt emlegette ilyen vonatkozásban. (Persze a *Hét krajcár* jelentőségének megítélésében Móriczot is befolyásolhatta a tény, hogy a *Hét krajcárral* nyert polgárjogot a Nyugat írói között.) Ma már Móricz életművének történelmi és irodalomtörténeti távlatában úgy tűnik, hogy a *Hét krajcár* inkább egy korábbi szakasz lezárása, betetőzése. A *Hét krajcár* nem távoli rokona az olyan fajta tragikus kicsengésű Mikszáth-novelláknak sem, mint például a *Bede Anna tartozása*. Az új szemlélet, az új ábrázolási mód élménye mindenestre nagyobb erővel ragadja meg az olvasót a *Hét krajcár* nyomán támadt novellákban a *Judith és Eszterben*, a *Márkusban*, a *Szászszinselyem keszkenőben*, a *Sustorgós, ropogós tafotában*, a *Magyarosban*, a *Tragédiában*, a *Csatában*. Ha a felszabadító újat szubjektíve a *Hét krajcárban* találta is meg Móricz, annyi bizonyos, hogy nyomban a *Hét krajcár* után továbblépett egy lépéssel. Mintha Móricz, egyik nemrégén publikált¹ levélbeli megjegyzése — bár némileg más összefüggésben — erre a kiérezhető különbségre utalna: »... eddig bizonyos fokú gögből és dacból ezen a téren óvakodtam kimutatni az igazi szennyesemet. Csupán a *Judith és Eszterben* engedtem, — s a *Hét krajcárban* is némileg a tartózkodásból.« Ezekben a novellákban olyan figurákat ragad meg az életből, a paraszti világából, amelyeknek párját hiába keresnénk írótársai, vagy elődjei műveiben, vagy akár Móricz korábbi írásaiban. Ezek a novellahősök már nem afféle kuriózumok, mint a *biblia fejedele* Borcza Áron tiszteletese, mint a *Rektor bácsi*, mint *Rakoncza Ábris*, a »pincekurátor«, vagy az eszelős táncát járó bolond parasztasszony *Dorkó*. Nincs sorsukban semmi esetleges, (csak egyéni) történetüket nem az anekdóta fordulatai bonyolítják már, hanem valami mélyebb sorsszerűség, többnyire a társadalom életének hol rejtve ható, hol nyílt emberi összecsapásban kirobbanó törvényszerűsége. A *Márkus* harangozója, a *Tragédia* Kis Jánosa, a *Judith és Eszter* Esztere, vagy a *Sustorgós*,

¹ Belia György — Sándor Anna: *Schöpfliin Aladár hagyatékából*. ITK. LVII. évf. 1—4. sz. 1953, 337. 1